

A ruta de Ulises de Fingal

Xurxo Souto

Quero expresar a miña felicidade de poder estar aquí con vós, persoas eruditas na marabilla da onomástica, da talasonimia, da toponimia, e compartir unhas inquiredanzas que me acompañan dende rapaz, a min e a moitas outras persoas que nacemos neste barrio, na rúa da Torre, en Monte Alto.

Chámolle “A ruta de Ulises Fingal”, porque era o pseudónimo literario de Urbano Lugrís, e porque é moi acaído para esta contorna; porque sabedes que a Torre de Hércules é unha fin do mundo para a tradición grecolatina —Hércules mata Xerión— pero tamén é unha fin do mundo para a tradición atlántica.

Ulises, tradición grecolatina, e Fingal, dos poemas de Ossian. Dende o alto da Torre, como sabedes, Breogán viu Irlanda, e logo tamén Trecenzonio viu a *Solistionis Insula Magna*, a illa onde o Sol se detén.

Pero para iniciármonos nesa marabilla, neste vivir no misterio, no transcendente, no máis alá, un camiño fermosísimo é a ruta do sabio percebeiro Milucho Mariñas, que foi o meu veciño que me aprendeu estes nomes absolutamente grandes e vizosos. E é a expresión tamén *da miña protesta*: na escola aprendemos moitas cousas, menos o máis preto. A única forma de ser cosmopolita, de ser cidadán do mundo, que é ao que tendemos, o que temos que buscar, é principiar por coñecer o mundo que tes diante do fociño e que ninguén che explica.

Entón para principiar, como esta ruta tamén tiven a sorte de facela algunha vez con Bernardino Graña, quero comezar con ese saúdo que herdei del, do seu poema “Medre o mar”. Eu digo “medre o mar!” e vós dicides “medre!”, e levantamos os brazos. Todos un.

—Medre o mar!

—Medre! [público].

Pero houbo pouca contundencia. Xosé Manuel, quita a corna.

—Medre o mar!

—Medre! [público]

—Medre o mar!

—Medre! [público]

[Soan as dúas buguinas]

E agora si, nesta auténtica capital do mar que é Pontevedra xa temos este diálogo das cornas, dos acuques, dos carlous, neste encontro de onomástica; a marabilla e a diversidade desta palabra, deste obxecto marabilloso, insisto, que está na propia orixe e son do Faro.

Eu son terrícola, vivo nunha cidade-barco, A Coruña —“cidade tatuada na pétre pel do mar”, ese epíteto marabilloso que lle dedicou Luísa Villalta—, pero a min na escola ninguén me falou nunca, nunca, nada do mar. Como terrícola estou certo —aínda que aquí hai xente do mar, tamén— de que a maior parte

de vós subistes ao alto da Torre de Hércules. Que vemos os terrícolas dende o alto da Torre? Auga. É marabilloso, é precioso, non? Dunha banda as Sisargas, e doutra banda o cabo Prioiro.

Os terrícolas só vemos auga; o mariñeiro dende o alto da Torre está vendo Os Carpanchos, Os Abarracidos, As Touzas de Leste, As Touzas de Vendaval, O Mar da Cota... E o percebeiro? Velaquí o tedes: O Gancho, O Grelle, O Gueivouteiro, Xanrei, Os Touciños, O Boi, A Vaca, O Becerro e O Becerriño. Todo ese mar ten nome, e ten nome de muller. Ese mar que se albisca dende o alto da Torre, dende As Sisargas até O Prioiro, ou O Prior, chámase *Mar de María Antonia*. Vouno repetir e dicides todos: “Ah!”.

—Chámase *Mar de María Antonia*.

—Ah! [público]

Como é posible que non saibamos desa dimensión absoluta que é o propio mar da cidade da Coruña? E isto fáloo directamente para o sector coruñento, que estamos tan namorados da nosa cidade, que tanto reivindicamos, e non sabemos nin sequera como se chama o mar que rodea este emporio. Sei quen é María Antonia, e despois héivolo dicir. Digamos que é un neotopónimo, ou neotalasónimo, e que naceu nos anos 40 ou 50 do século pasado.

Aí está: Milucho Mariñas. Mirade que piña de percebes. Da Torre, neno! Un sabio. Si, si, da Torre! El dicía que cando comezou

O percebeiro Milucho Mariñas.
Foto: Torrecilla

a ir ao percebe, moitas desas pedras estaban virxes, e cando había mareas vivas quedaban os percebeos varados na area.

Que ocorre? Todos o sabemos, non me vou estender agora con ese tema: o percebe na aldea era comida de pobres. En Malpica, cando había moita fame, se as familias tiñan que comer percebeos pechaban a porta para que non ulise. “Que pobres son que teñen que comer percebeos!”. Na cidade non; era comida de ricos, porque sempre houbo ricos. Entón este rapaz, dende a súa contorna de Santo Amaro, principiou a traballar no percebe, e cando o coñecín, xa era un home maior, coñecía as pedras de percebe todas dende Corrubedo até Avilés, algo absolutamente marabilloso. Eu tiven a sorte de participar da súa sapiencia.

Dende o ano 2002 estamos facendo actividades reivindicando, poñendo en valor a contorna da Torre de Hércules, monumento da humanidade. A sinalética é preciosa e precisa, e todo está codificado, todo está marcado. Todos os nomes e todos os sinais están no sitio; todo menos a eufonía dos nomes das pedras.

Voume poñer un pouco histriónico: que pecado cometemos! O veciño, o vindeiro, o turista, pode coñecer calquera detalle, calquera nome de calquera escultura, menos onde queda O Gancho, O Grelle, Os Macallás, As Longuiñas,

Castelo de Santo Amaro
Arquivo do Reino de Galicia

O Cabalo de Pragueiras... Non hai dereito, algo hai que facer! Que cousa sería ter un letreiriño que puxese cada nome!

Tirando da eufonía deses nomes, temos a posibilidade de falar deste gran mito atlántico onde vivimos. Aquí comezou todo, a praia de Santo Amaro. Alguén non a recoñecerá, é unha foto antiga. Aquí estaba o antigo castelo e aquí ao fondo A Marola. Comezamos a ruta neste lugar.

Amaro, un santo que non existe. Non aparece no santoral romano. Non obstante ten unha presenza tan grande, tanto na tradición popular galega coma na portuguesa, que a Igrexa católica non tivo máis remedio que identificalo con outro santo: Mauro. Cando era pequeniño dicíanme que *Amaro* era *Mauro* en galego. Todos sabemos que é imposible: de MAURUS sairía *mouro*. Mauro está moi ben estudado, un dos primeiros discípulos de san Bieito, italiano etcétera. Este é outro. Este Amaro é outro Amaro. É o home, o sabio navegante —volvemos á ruta de Ulises Fingal— que atopou a illa do Paraíso, como Trecenzonio. Estivo un momentíño pero pasaran 300 anos. Esta lenda foi publicada na revista *Nós* en 1925 por Uxío Carré, e recolleuna na freguesía de Figueiroa (Abegondo), na freguesía de meu pai.

Ruínas da capela de Santo Amaro
Arquivo do Reino de Galicia

Romaría dos galegos na capela do Santo Amaro de Lisboa, 15 de xaneiro de 2022

Empezamos a facer actividades e lemos a lenda aí á propia beira da praia, e a cousa foi collendo o seu aquel —aquí está a capela antiga de Santo Amaro, A Torre ao fondo— e fomos reclamados para ir a Lisboa.

Porque, como se chama o santo padroeiro das galegas e dos galegos de Lisboa? Santo Amaro, aí o tes. Iso foi no 2022. Absolutamente marabilloso; esa capela hexagonal que está en Alcântara, en Lisboa. Non mo ides crer. Lisboa profunda; falabamos en galego, e todo o mundo nos contestaba en portugués. Por que? Porque sabían quen eran os galegos. Esta era a romaría e a festa grande dos galegos. Aí nos azulexos está Amaro acudindo uns frades franciscanos camiño de Terra Santa cando habían de afogar.

Cando chegamos, o día da romaría, estaba a señora que coidaba a capela, a señora Teresa, e dixemos: “Somos galegos”, e dixo a señora Teresa: “Som galegos? Voltarom os galegos!”. Emocionouse tanto que chamou o presidente da xunta —da xunta da freguesía—, e aí naceu o movemento Aú, que agora está un pouquiño baixo. Sabedes que na Lisboa típica, a comezos do século xx, a maior

comunidade de emigrantes en Lisboa eran os galegos e o seu oficio era vendedores de auga. Pero como din en Lisboa? *Água*. A maior *parolada* para un lisboeta é escoitar *auga*. Entón os galegos eran coñecidos como o “Chico Aú”. Pois naceu aí o movemento Aú. Mirade que bonito, simplemente por pór en valor un nome, Amaro navegante.

Comentamos que estaba moi emocionado despois de falar de Amaro navegante, porque esa lenda fora recollida por Uxío Carré en 1925 —este ano celebramos o centenario na propia aldea e a freguesía de meu pai—, e está aquí o bisneto de Uxío Carré, o João Carré, *alfacinha* redondo, lisboeta redondo, que tamén participou desta emoción. Simplemente pór en valor e explicar un nome sêrvenos para ter este vencello alternativo por outros camiños con Lisboa.

Comezamos esta ruta. *Praia de Santo Amaro*, *O Gancho*, aquí temos *O Grelle*, *Os Macallás*. Hai máis *Macallás* polo mundo? É especialmente eufónico: *Os Macallás*, unhas pedriñas que miran cara a fóra.

A praia de Santo Amaro sabemos que ten un aquel definitivo na literatura galega: alí morreu afogado Aurelio Aguirre. Dícían que por un suicidio. Henrique Alvarellos mirou a prensa da época e non; foi coa moza e, para facerse o valente, tirouse por enriba dunhas pedras e abriu a cabeza. Fixádevos. Todos coñecemos

a relación de Aurelio Aguirre con Rosalía, pero por se quedase algunha dúbida, a ver a que vos soan estes versos, “El murmullo de las olas”:¹

Dime tú, sér misterioso
que en mi sér oculto moras,
sin que adivinar consiga
si eres realidad ó sombra.
Angel, muger ó delirio,
que bajo distintas formas,
á mis ojos apareces
con la noche y con la aurora,
y á todas partes me sigues
solicita y cariñosa,
y en todas partes me buscas,
y en todas partes me nombras,
y estás conmigo si velo,
y si duermo en mi reposas,
y si suspiro, suspiras,
y si triste lloro, lloras...

“Negra sombra que me asombras” [cantaruxando]. Que *copiona* Rosalía, non? Non!, non foi *copiona*! Isto é a espiral da creatividade da arte, e estes versos, moi fermosos, servíronlle de inspiración para facer unha obra realmente sublime.

Pero comezamos a ruta. Estamos no *Gancho*. Por certo, por atrás da Cruz do Mar hai un *rego da Serpe*, especialmente evocador, estamos nas portas do alén, do misterio, *Ophiussa*.

O máis importante é o que está aquí, o que non se ve, o mar, porque xusto nesa liña recta dende Os Macallás cara aos Pedridos, que é onde está o dique de abrigo, hai unha montaña submarina: As Acentes. Díciame Carrillo, un patrón de Malpica: “As Acentes pechan a baía da Coruña como as illas Arán pechan a baía de Galvai”, de Galway.

Esa montaña submarina, na que rabuñou o ventre o petroleiro *Urquiolá*, non saía nas cartas pero tiña, ten, nome, todo o mundo a coñece. Mesmo sabía as pedras onde bateu, chámanse *As Papapoutadas*. E As Acentes —é outro tema tamén interesante— aparecen recollidas nas cartas mariñas, polas cartas da

1 *Revista Galaica*, nº 5 (1874). páx 13.

Mariña, do exército, pero chámanlles xusto o contrario: *Las Yacentes*. É xusto o contrario, “lo que yace, lo que está tranquilo”; *a acente*, onde bate o mar. Escoi-teille unha vez a un percebeiro de Aguiño que dicía: “Había que esperar a que rompese a acente da onda”. Aí está.

E isto lévanos a outro universo, a esa visión dende o mar. Carrillo en Malpica, para describir as augas da Coruña fálannos directamente das augas de Irlanda. Pasamos o paralelo 48º, *Os Tres Codillos*, e este universo de mares de Irlanda con nomes en galego. Un patrimonio que se está esfarelando, porque agora xa non é útil, agora cos GPS e toda esta información... pero que é fermosísimo. Como as augas de Irlanda foron investigadas e descubertas e bautizadas polos patróns galegos de Bouzas, do Berbés, do Muro, da Coruña. *O Zapato*, *A Canaleta*, *A Ferradura*, *O Calcetín*, *A Pistola*. Esta é a parte de dentro. Logo está a parte de fóra, ou sexa, que teña máis de 400 brazas.

Mapa cos nomes en galego dos caladoiros dos mares de Irlanda
Autor: Xurxo Souto

Coñecín a Serafín Mourelle, un patrón de costa, que era un veciño de alí dos Castros. Pregunteille que me contase algo sobre o mar, e díxome:

O mar non é poesía, o mar é traballo e esforzo. Eu nacín en Corme, crieime na Coruña, casei en Noia, vivín no Gran Sol. De onde son? Son do mar máis que de sitio ningún.

El dicía que o mar non era poesía, estaba facendo un poema marabilloso.

E aquí o *Volcán de Porcupine*, como lle chaman. Será *Porcupine*,² non? Pero os mariñeiros chámanlle *Porcupine*, ou *Porco Espiño*. E dicíame el:

Busquei, gastei aparellos a oito —tivo que buscar as praias, os fondos de area onde se pode largar, porque se hai pedra embarras— pero finalmente atopei os carreiros no mar. Para min cruzar Porcupine foi como aqueles pioneiros que cruzaron as Montañas Rochosas.

Os nosos veciños, auténticos heroes.

Puxen aí unha frechiña porque quero metelo sempre: entre Irlanda e Islandia hai un volcán que agroma pequeniño, *Rockall*,³ e tamén no medio do nada dá peixe a oito. Aí mídense as ondas máis altas do mundo: ondas de trinta metros.

Coñeces a Xosé Iglesias?⁴ Faloume do Rocal e dixo:

—Cheguei ao Rocal e dixeran, estou na casa.

—Por que?

—Porque é cuspidiño ao Sintoulo, de Fisterra.

Eu dicía:

—É igual ca A Marola?

—Non, que A Marola non, O Sintoulo de Fisterra.

2 “O banco *Porcupine* é unha zona elevada na plataforma irlandesa, aproximadamente a 200 quilómetros ao oeste de Irlanda. Atópase a 200 m baixo o nivel do mar no seu punto máis alto. O nome provén do descubrimento do banco en 1862 polo *HMS Porcupine*, un barco británico de vela e rodas de paletas utilizado principalmente para topografía”. Fonte: Wikipedia. No texto faise un xogo entre a pronunciación fonética á galega e á inglesa.

3 “Rockall é un pequeno farallón rochoso situado no océano Atlántico norte a máis de 300 km do territorio máis próximo, tamén coñecido polos mariñeiros galegos como *O Con*. Pertence ao Reino Unido. Cun diámetro de 27 m de ancho e unha altura duns 23 m posuíndo unha área actualmente emerxida de 570 m², este pequeno illote adoita ser cuberto polas grandes ondas provocadas polas treboadas, especialmente no inverno. É o cumio dun volcán extinto.”. Fonte: Galipedia

4 Xosé Iglesias Lamela (Cee, 1974), mariñeiro e poeta galego, autor de *Transfusión oceánica* (2014) e *A relixión do mar* (2016).

Ben, pois esa pedra perdida no medio do nada ten nome en galego: *O Conde de Marín*. É marabilloso, esa xeografía, esa talasonimia que se estende por todos os mares do mundo, que está marchando, pero que nos está dicindo esa idea central de Staffan Mörling,⁵ cando lle preguntaron: “Vostede por que veu dende Suecia vivir a Galicia, á fin do mundo?”. E dixo: “Non, Galicia non é a fin da terra, é o centro do mar”.

Como non van ser augas galegas, se as augas por fóra de Arán se chaman *A Cona da Vella*? E o problema é por que non o sabemos. Cando comentei isto con moita emoción —*A Cona da Vella*, por fóra das illas Arán—, dixéronme todos alí en Marín:

—Iso sábeo todo o mundo.

—E logo?

—Iso púxollo Roberto Carracho, un patrón de Marín.

—E por que lle puxo *A Cona da Vella*?

—Porque hai un mar na illa de Ons que se chama *A Cona da Vella*, que é un nome en galego da anemone, tamén.

Estabamos paseando pola Torre e aparecemos nas augas de Irlanda.

Temos *Os Macallás*, temos a praia de *Area de Concha*, como lle chamaba Milucho Mariñas. Por que? Porque estaba toda feita con cunchas de mexillóns, e cando había mareas vivas estaban os percebes aí varados. Agora chámanlle a *praia dos Mouros* porque estaba o cemiterio mouro que se fixo para a Garda de Franco. Está reutilizado ese edificio cunha cita moi importante: a cita de Paulo Orosio; a primeira cita sobre a Torre de Hércules, en *Adversus paganos*, que di que entre as poucas cousas dignas de mención —é do século IV— está esa *altissimam pharum ad speculam Britanniae*. Atención! *Altissimam pharum ad speculam Britanniae*. Un altísimo faro como vixía de Bretaña. Pero as faltas de ortografía cométese en todos os contextos, e algún copista en vez de poñer *speculam* que puxo? *Speculum*. E así nace a lenda, que xa recolle Afonso X o Sabio, de que no alto da Torre había un espello que permitía... Ou o propio Trecenzonio, que subiu e puido ver a illa do Paraíso.

5 Staffan Mörling (Värmland, 1936 – 2020) foi un etnólogo e antropólogo sueco especializado no estudo das embarcacións tradicionais galegas e profesor na Escola Naval Militar de Marín.

Seguimos avanzando. Aquí a costa fai un xiro e temos *O Cabalo*. Insisto: non hai un letreiroiño, non hai unha guía, non hai sitio ningún onde aparezan estes nomes. Non hai dereito. Estamos falando dun monumento da humanidade. *O Cabalo de Pradeiras*. Pero non é *O Cabalo de Pradeiras*; é *O Cabalo de Pragueiras*, un lugar onde se pescaban moitos pargos. E como temos da outra banda do mar, vemos *As Illas Gabeiras*, *As Illas Carparias*.

E xusto dende alí divisamos A Illa da Marola. A ver, imos facer unha proba, a ver se o sabemos:

—O que pasou A Marola...?

—Pasou a mar toda! [público]

Aí estamos, con xente competente. Outra vez:

—O que pasou A Marola...?

—Pasou a mar toda! [público]

Ese é un berro tribal, un poema épico da emigración galega, aínda que teña dous versos nada máis. As nosas avoas, bisavoa, embarcaban cando ían cara á Arxentina, cando ían cara a Cuba sobre todo, saíndo da Coruña, viñan das aldeas, tínanlle moito medo á mar; aquilo frotaba! E á altura da Marola xúntanse

as augas da ría de Betanzos, da ría de Ferrol, e empezan os pantocazos, a moverse todo. E queda ese berro absolutamente épico. É como Fastnet,⁶ a derradeira bágoa de Irlanda, o último sitio que vían.

Teño que dicir unha cousa terrible: aos rapaces e ás rapazas novos dígolles “O que pasou A Marola...” e non o saben! Algo está fallando, non? Se temos este universo metido diante de nós...

A importancia da Marola é absolutamente inmensa na literatura popular, e ten un cancionero de seu. No *Cancionero* de Ballesteros aparece unha copla que di:

Pola pena da Marola
vai un gato dando berros,
que lle cortaron o rabo
para pescar os xurelos.

E logo unha tríade, que diría Murguía, céltica, que expresa o sentimento das persoas que vivimos aquí, rodeados de grandes magnitudes: arriscalo todo para buscar a beleza. Di así:

Moreniña, por te ver
pasei o mar da Marola,
a piques de me perder.

Guau! E hai unha canción da Marola que se canta moito en Curuxeiras, en Ferrol, e que se canta pouco na Coruña, e que hai que cantala máis —ímola cantar agora en Pontevedra— que fala da travesía dende o porto da Coruña, dende a dársena da Coruña, á dársena de Curuxeiras, en Ferrol Vello. Entón, fala dun dos problemas estomacais que se producen á altura da Marola. Esta canción vai ter un momento escatolóxico, vai ter vómito, pero non é vómito gratuito, é porque estamos falando das cousas do mar. Ben, eu digo unha frase e vós repetides:

Sáímos da Coruña
con rumbo a Ferrol-e,
no medio da Marola
sucédéuno-lo peor-e:

6 Fasnet Rock, *The tear of Ireland*, un illote rochoso cun faro no sur da costa do Condado de Cork, que era o último punto visible da súa terra para os emigrantes irlandeses que partían cara a América, provocando bágoas de despedida.

escomenzáronno-las tripas
a brincar-e coma as cabras,
o tío Xan vomitoulle
a unha vella pola cara.

E agora esas palmas, como diría Miguel Ríos, imprescindibles para o *rock and roll*, veña:

Chamoulle porco, maleducado,
e mil alcumes en castejano,
e se non chega pronto o vapor-e
durmimos todos no cagharron-e.

Por certo, *cagharrone*, para a xente nova, non é o que parece; é peor. Era o nome do calabozo da policía municipal.

Pois falando das cousas do mar é imprescindible acudir ao acordeón, así que imos botar unha repichoca con acordeón. Estamos preparadas? Pois de Pontevedra á Coruña e da Coruña a Ferrol, seguindo a pegada da Pena da Marola. Quero un coro potente. Esas palmas!

Sáímos da Coruña
con rumbo a Ferrol-e,
no medio da Marola
sucédéuno-lo peor-e:

escomenzáronno-las tripas
a brincar-e coma as cabras,
o tío Xan vomitoulle
a unha vella pola cara.

Chamoulle porco, maleducado,
e mil alcumes en castejano,
e se non chega pronto o vapor-e
durmimos todos no cagharron-e.

Chamoulle porco, maleducado,
e mil alcumes en castejano,
e se non chega pronto o vapor-e
durmimos todos no cagharron-e.

Cousa bonita, o coro de Ulises Fingal, o coro de Milucho Mariñas.

Seguimos avanzando pola costa, claro, non me paro. Despois do Cabalo estarían *As Longuiñas*. Logo hai un coído, porque é unha praia de pedras, pero Milucho Mariñas non lle daba ningunha importancia ao coído. Por que? Porque non hai percebebes. Son nomes absolutamente prácticos.

E agora entramos no Morro Baixo, entramos na península de Punta Herminia, o tamén coñecido como *monte dos Bicos*. Pero non dos bicos de afecto —que tamén, pois, antes, de mozos, iamos alí a darnos os bicos; pero non vai por aí—, senón no sentido de barrancos, de pedras verticais. “No bicarelo do bico do brelo”, que dicía Uxío Novoneyra.

Nese espazo, dicía Tettamancy no seu famoso libro dedicado á Torre de Hércules,⁷ comezaría un espazo sacro, segundo esa teoría, que abrangería toda a contorna da Torre, que tería un extremo na propia torre, outro por esta zona, que se chama o monte da Vixía, e outra nos petróglifos que están situados na propia Punta Herminia.

Para facelo máis evocador: estamos no Morro Baixo, As Corredoiras, e A Pedra do Altar. Aí era onde pescaba un amigo meu —un percebeiro que se chama Xulio Montero—, que pescaba as barbadadas con asubío. Para que as bar-

7 La Torre de Hércules: impresiones acerca de este antiquísimo faro bajo su aspecto histórico y arqueológico, de F. Tettamancy Gastón (1920).

badas entren no engado, hai que asubiar (o que pasa é que nunca me dixo como era a melodía!). Por que? Porque ferven na auga e soben.

Díxome outra cousa tamén que me fascinou como veciño deste barrio a quen ninguén lle contaba nada: que o percebe cría onde hai *craca*. Busquei nos dicionarios galegos *craca* por todas as partes, e non aparecía en dicionario ningún. Busquei en calquera dicionario portugués e aparece *craca* como molusco, un pequeno molusco, que é onde amarra.⁸ É dicir... os prexuizos, non? “Na Coruña ninguén fala galego, non sei que...” Pois na tradición deste rapaz, no seu galego do mar, está esa palabra que pertence ao gran corpus do galego-portugués.

Dicía: “Hai que asubiarlles para que veñan as barbadas”. Pero logo unha vez escoitei un disco de Los Sabandeiros que ten a canción “El pescador de morenas”, que resulta que lles cantan ás morenas para que entren no engado: “Eh, morenita, eh, morenita guapa”, e éntranlles. E logo lin no libro de Tabucci *Muller de Porto Pim* que, nas illas dos Azores, cando non pescan as baleas, pois tamén van ás moreas cantándolles. E logo lin na *Historia natural* de Plinio esa mesma historia. Ou sexa, que esa pequena chascadela ou esa pequena curiosidade de meu amigo Xulio Montero, de como se pescan as barbadas con asubío, está recollendo unha tradición que arranca —seguro que vén de moito máis atrás— do propio Plinio e a súa *Historia natural*. As cousas máis humildes convértense nas cousas máis fecundas.

A Furna do Herminio, As Forcadas, A Rabaleira, A Furna dos Negros... Cando foi o dun destes petroleiros, o *Urquiola*, puxeron alí un faro para evitar novas catástrofes. Claro, puxeron o faro pero non lle preguntaron a ningún mariñeiro da zona. O día antes da inauguración o faro xa non estaba; veu un golpe de mar e levouno, e alí segue no fondo para servizo das robalizas e de diferentes peixes que hai. Esta prepotencia do terrícola.

A Rabaleira é o lugar onde, segundo Milucho Mariñas, se crían os mellores percebeos da volta. Nestas actividades que facemos, fascinadas por coñecer a nosa contorna, fixemos o sorteo das pedras. No Club do Mar fixemos un encontro e cadaquén, dun xeito aleatorio, collía un papeliño e tocáballe unha pedra. Unha amiga, Teresa Ramiro, mariscadora e poeta, fixo un poema dedicado á pedra da Rabaleira, que ides cantar pero comigo, claro. Vouvos dicir o coro. “A Pedra da

8 *Balanus balanoides*. M. do Carme Ríos Panisse (1977). *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia*. I. *Invertebrados y peces*. Tamén coñecido como *arneirón* ou *raña da pedra*.

Rabaleira”, fala dos percebeiros, e ten un retrouso sinxelo: “Coiteladas de vida, coiteladas de sal”. A ver o coro?

Coiteladas de vida,
coiteladas de sal.

E agora falta a coreografía. Temos que facer de percebeiras e percebeiros, vale? Entón, coma quen que temos a ferrada, e veña:

Coiteladas de vida,
coiteladas de sal.

A ver o xesto? Moi ben! Aquí hai un espírito náutico-pesqueiro. Vamos, un, dous, tres, vai!

Coiteladas de vida,
coiteladas de sal.

Sobre a pedra da Rabaleira
deslizan seus soños os percebeiros,
sombras dunha esperanza que se quebra
como a onda na crista dos rochedos.

Coiteladas de vida,
coiteladas de sal.

Rabaleira, ti es pedra, eles son carne,
terra e vento inmersos no mesmo mar.
Sobre o teu ventre fecundo brincan
enchendo de vida o cesto dos soños.

Coiteladas de vida,
coiteladas de sal.

Con sorrisos de espuma mordendo con furia,
sedentos de sombras en doce cantiga.
vestindo de lágrimas un berro amargo,
o mar os arrola roubándolles a vida.

Coiteladas de vida,
coiteladas de sal.

No mar crecerán sempre rosas.

Teresa Ramiro, “A Rabaleira”

Estou seguro de que a próxima vez que vaiades á Coruña preguntaredes e buscaredes onde está A Rabaleira. Cambia dunha forma radical a relación coa paisaxe, co contorno, coa natureza, se acudimos á eufonía destes nomes. Imos dar un pasiño máis.

Estamos na grande enseada do *Sogadoiro* ou *Xogadoiro*. Era a miña dúbida; no falar de Milucho non lle apreciaba distinción entre *Sogadoiro* e *Xogadoiro*. Vemos aquí *O Gueivoiteiro*, *Os Coitelos*, *A Galera*, *O Boi*... Unha enseada moi fermosa e moi linda.

Grazas a Santiago Daviña Sáinz recuperamos as ordenanzas do antigo gremio de mareantes da Coruña, que se consideraban perdidas dende o asalto de Drake, o pérfido inglés que queimou o hospital e a igrexa de Santo André. Pero na súa procura, encontrou unha copia. E onde a encontrou? En Viso del Marqués, Ciudad Real. Algunha xente sabe por que está en Viso del Marqués? O Marqués é Álvaro de Bazán,⁹ e alí accedeu ao seu pazo e alí está o Arquivo Xeral da Armada Española.

Se queredes saber o que aconteceu referido á Armada española en Cuba ou se queredes saber o que aconteceu referido á Armada española nas Filipinas,

⁹ Álvaro de Bazán y Guzmán (Granada, 1526 - Lisboa, 1588), militar e almirante español do século XVI, considerado o meirande comandante naval da historia de España.

tedes que ir a Viso del Marqués. Alí apareceu unha copia desas ordenanzas do gremio de mareantes. E que me pareceu máis fascinante? Que estes talasónimos aí estaban: xa estaba *A Rabaleira*, xa estaba o *Xanrei* e xa estaba *O Enxogadoiro* — escrito *Enjogadoiro*—. Xa saberán o que é *O Xogadoiro*. Quero dicir: estes nomes, este patrimonio invisible vén de moi atrás, e soportou o desleixo e o desprezo, xa non por falta de actuación, de non poñer ningún letreiriño, das administracións. Sobre todo cando as administracións quixeron intervir aquí foi dende a ignorancia e para traer o desastre. No tempo do íncrito, xa non vou dicir o seu nome,¹⁰ púxolle a un sitio un letreiro que di “El Rincón del Moro”. A quen vén iso tendo aquí toda esta realidade?

Imos avanzando. Aquí está *O Gueivoiteiro* e aquí están *Os Coitelos*. E avanzamos cara a un capítulo fundamental desta costa que podemos chamar a *chapapotemaquia*. A chapapotemaquia, a guerra contra o chapapote. A Coruña é unha cidade preciosa. Apoiádeme:

—A Coruña é unha cidade...?

—Preciosa, neno! [público]

Enchendo a boca. E que é precioso, é marabilloso, “a luz submarina da Coruña”, que dicía Álvaro Cunqueiro. Pois na Coruña pasan cousas terribles, extraordinarias. Na Coruña non podemos falar de “realismo máxico”, temos que falar de “punkismo máxico”. Pasan cousas terribles; é algo inimaxinable. No resto do planeta Terra, se alguén quere ver efectos especiais, que fai? Vai ao cine ou vai a Internet. Nós non, apoiámonos na ventá.

Un coruñés calquera, por exemplo, Xurxo Souto, 59 anos. Cando tiña dez anos viu un efecto especial interesante: ía paseando pola rúa e vin caer do ceo pingas de auga negra. Chégalle ben, non? Xa volo dixen: o *Urquiola* estaba pasando por riba das Acentes, rabuñou un pouquiño, baixaba a marea, xa pasara, mandárono volver. Bateu, fendeuse, incendiouse e caeron do ceo pingas de auga negra. Mimadriña! Chégalle ben!

Pensabamos que non podíamos ver nada máis extraordinario, e o capitán Stavridis colleu mal a curva da Torre —o práctico estaba no Fiúza, que era unha famosa taberna para tomar o polbo— e espetou o *Mar Exeo* contra Os Coitelos.

Desastre do *Urquiola*. 12 de maio de 1976

Afundimento do *Aegean Sea*. 3 de decembro de 1992

A proa quedou encartada, fixo panca, rachou e vimos arder o mar! Xa sei que dende o punto de vista da física é moi fácil explicar por que arde o mar, pero dende a percepción humana é a imaxe apocalíptica. De todos os xeitos, hai que

recoñecer a temperanza que tivo, nese contexto de catástrofe, de comunicar o alcalde aquel Paco Vázquez, que dixo unhas palabras para a historia:

Coruñeses, coruñesas, tranquilos; el humo se va para Ferrol.

Pensabamos que non podiamos ver nada máis extraordinario, e pola banda de Ferrol a plataforma petrolífera máis grande do planeta Terra soltou amarras e aparcou en dobre fila enriba da ponte das Pías. Aparcou enriba, non foi en dobre fila. O Interpías, o *Enterprise*.

Pensabamos que non podiamos ver nada máis extraordinario, na biografía dunha persoa, e unha montaña de lixo —mellor dito, unha montaña de merda— caeu enriba do océano e levou a vida dunha persoa: o vertedoiro de Bens. Nós xa probamos as máscaras antes das pandemias.

Pensabamos que non podiamos ver nada máis extraordinario e chegou o *Prestige*. Porque o *Prestige* significa a morte do mar. En todas as literaturas o mar, xa o dixemos, é sinónimo da morte pero entendida como o Alén, o Máis Alá, o que os seres humanos nunca poderemos abarcar. Por iso, nese Alén, nese Máis Alá, está situada a illa do Paraíso. A illa do Paraíso á que chegou santo Amaro navegante, a illa do Paraíso á que chegou o irlandés Brendan, Brandán, a illa do Paraíso á que chegou Trecenzonio. A *Solistitionis Insula Magna*. Ben, pois o *Prestige* foi tal desastre que conseguiu matar o mar. Dende Portugal a Francia o mar morreu, e descubrimos que diante da morte dun océano só había un antídoto: as persoas, apañando chapapote na ribeira e berrando na rúa:

Nunca Máis!

Nunca Máis!

Nunca Máis!

Para explicar esa emoción colectiva acudo a un conto —que non é conto— que me contou Quico Cadaval, do rapaz da polbeira de Melide. O Deportivo da Coruña: estamos nun momento de esperanza... estamos pasándoo mal; pois isto évos moito peor. Dezasete anos en segunda división; chégaballe ben. Chamábanlle a longa noite de pedra. Cando por fin ascendeu, un grupo de rapaces alugaron un bus e tiraron para Madrid. Non ían excitados, ían o seguinte. Ao chegar a Betanzos dixerón:

—Flipa, neno! Tremendo globo!

O globo de Betanzos. Que excitación! Chegaron a Lugo:

—Lugo, tremendo murallón. Flipas, chorvo, que non?

Chegaron ao Bierzo:

—O Bierzo? Prada a Tope!¹¹

Chegaron a Astorga, silencio absoluto. Claro, o seu silencio era a expresión do desacougo diante dunha nova xeografía que nunca viran: a horizontalidade infinita da meseta. Quilómetros e quilómetros absolutamente chairros. Foron así 30, 40, 50 quilómetros ata que un veterano dixo unhas palabras para a historia. Dixo:

—Flipa, neno! Aquí todo o día hai marea baixa!

A forza colectiva dun pobo, dunha cultura, que levou o *salsieiro* a Madrid, e levou o *salsieiro*, como din en Malpica, a Europa toda.

Seguimos avanzando. Agora chegamos á Galera, á Illa da Galera, onde Xulio Monteiro atopou unha ferrada dun percebeiro. O meu compañeiro Mangüi construíu un instrumento musical, chamoulle ferrada acústica, e fixemos un concerto reivindicando este esplendor, con Manuel Rivas no ano 2022¹² e con Xulio Monteiro, á eufonía destes nomes:

Escoita, faro, meu lamento,
como che crece o cemento
na Coruña.

11 Empresa berciana de restauración, produtos gastronómicos e artesanía.

12 As festas de Monte Alto, o 4 de setembro de 1998. Manuel Rivas deu o pregón, e despois tocaron Os Diplomáticos de Monte Alto. Durante a actuación subiu ao escenario e cantou o percebeiro Xulio Montero, acompañándose coa “ferrada acústica”.

No alto da Torre albiscamos ese mar que vos dicía antes, de María Antonia. E quen foi María Antonia? Unha muller que vivía no Camiño Novo, ou sexa, na rúa de Juan Flórez, e que tiña a tenda aberta noite e día. Entón, cando a xente do mar viña de Irlanda ou simplemente cando a xente do día chegaban a terra, ían a calquera hora a María Antonia para comprar pementón, para vender o peixe, o que fose. Entón cando falaban polas telefonías, dicían: “Onde estás?”, “Estou en María Antonia”. E no gremio do mar da Coruña serviu para nomear todo este mar. Que bonito: unha muller do barrio de Santa Lucía que lle deu nome a todo un mar.

Seguimos avanzando. Xa estamos rematando a ruta. Hércules, fin do mundo para a cultura clásica, matou Xerión e rouboulle o seu gando. Pero non roubou todo, porque xusto ao pé da Torre temos *O Boi*, *A Vaca*, *O Becerro* e *O Becerriño*. E ademais, ao seu carón temos unhas pedras, *Pedras que Velan*, que só se ven cando está a marea moi baixa. O *Meixón de Morales* e O *Meixón de Santo Antonio*.

E agora, falando das intervencións das autoridades. A esta praia na nosa contorna sempre lle chamamos *a praia do Areal*. Sei que é unha redundancia, porque un areal é unha praia; *area* é praia en galego: *Area Maor* en Malpica, por exemplo. Nos mapas históricos aparece sempre como *A Lagoa do Areal*. E agora

dende hai algún tempo chámase *A Praia das Lapas*. E non hai lapas! E ninguén sabe por que lle chaman *A Praia das Lapas*. Isto é un misterio! Era unha praia que estaba abandonada, porque había un colector de lixo que caía aí, e había unha cloaca. Despois de moito preguntar —e isto non ten maior valor que anécdota— foi un señor da comparsa Monte Alto a Cen quen me dixo que lle dixeran Paco Vázquez, o alcalde da Coruña, que “las lapas son en el gallego el nombre de las llamas que había en el antiguo faro”. Ostras, en fin! Con que falta de propiedade se pode renomear un lugar que leva esa tradición dende hai centos de anos.

Garita da Pena da Vixía

Fonte: José López Hermida, “Fachos, Vigías, Velas y Atalayas desde el Cabo Ortegal a la Ría de Corme” (2017)

Outro caso. Mirade que imaxe tan bonita e tan evocadora. É a garita da Vixía. A Pena da Vixía, que está do outro lado da Torre, e que segue a tradición das atalaias e dos fachos que se estenden por toda a costa galega. Ao pé desta vixía hai unha rúa, que se chama a rúa da Vixía, porque era o elemento referencial absoluto. A vixía desapareceu e esa zona quedou abandonada. Ten unha importancia histórica suma: aí apareceron os petróglifos que agora están no castelo de

Santo Antón, pero que non teñen ningún tipo de etiqueta nin de información. E de repente pasamos de que estea totalmente esquecida a que houbera unha acción municipal, pois dicían que ían montar nesa zona abandonada o Bosque dos Nenos. Home! Se leva centos de anos chamándose a Pena da Vixía, se é a rúa da Vixía, e a vixía é referencial, como podemos ser tan ignorantes e ter unha ocorrencia para cambiarlle a súa propia identidade?

Aquí estaba o vixía que controlaba a entrada dos barcos que entraban pola canle cara ao porto, e que non se metesen polo centro, polo mar de Orzán. Pero un barco coreano, nos anos 50, equivocou a ruta, meteuse polo centro do Orzán e ía directamente cara a terra. O vixía deu a alarma, avisárono, todo quedou aclarado. Pero nese ano, no Carnaval, Canzobre, o grande armador de coplas do Carnaval coruñento, armoulle unha canción que dicía:

Pero o vixía
ao velo entrar
díxolle en coreano:
Telefunken pela China
que che poden atracar.
Chis pum!

Contos de Carnaval!

Xa estamos chegando ao final da ruta. Aquí, por certo, hai unha gran furna mariña pero que tampouco ten nome. Pregunteille a Milucho, e que me dixo?: “Aí non cría percebe”. Non ten ningunha importancia; esa é a cuestión. Dicíavos que é a expresión da miña frustración de vivir nun lugar marabilloso onde ninguén che explicaba nada do máis próximo, onde vivías nunha absoluta ignorancia. E como cheguei a coñecer a Milucho Mariñas? Tiña que facer unha entrevista sobre os percebes. Chamei a Corme: a xente de Corme estaba farta de entrevistas sobre percebes, non me querían atender. Chamei a Cedeira, aos meus contactos: tamén estaban bastante fartos de todo ese asunto e xa tampouco me querían atender. E díxome un rapaz:

—Pero ti es parvo, Xurxo! Andas buscando percebeiros pola parte de lonxe, e aí na rúa da Torre, ao lado da túa casa, no bar Tolín, paran os percebeiros da Torre.

Efectivamente eu era parvo, fun alí; coñecín o sabio Milucho Mariñas, entregoume unha parte moi pequeniña do seu saber que procuro honrar sempre que podo; e coñecín dous rapaces novos que ao principio non querían falar e logo se cadra falaron de máis. Dicían que estaban collendo percebes na Rabaleira, que agora xa sabedes onde está. Unha situación alegal, por non dicir profundamente ilegal, en veda, cando non se podía. Pero ben, o carto é o carto, non fagamos agora consideracións morais. Estaban alí no seu traballo cunha piña de percebes preciosa. Estaban traballando nel, e pasou por riba deles un helicóptero.

—Nada, neno; imos ir ao caldeiro, imos ir ao cárcere. Estamos en veda, o helicóptero da comandancia, xa nos viron, isto vai ser terrible.

Pero claro, a piña era moi feitiña, e seguiron traballando coa ferrada (“Coi-teladas de vida...”). Volve pasar o helicóptero por riba deles.

—Nada, neno, isto vai ser terrible, hai que escapar, marchamos.

Estaban marchando, pero un golpe máis de ferrada e levaban a piña de percebes, entón aguantaron un pouco máis e volveu o helicóptero, pero esta vez non pasou. Esta vez quedoulles na vertical, peiteándolles as guedellas. Asustáronse, evidentemente, saíron correndo, chegaron arriba, e cando chegaron arriba viron a realidade. Era o helicóptero da Volta Ciclista a España, que pasaba pola Coruña! E imaxinade que imaxe tan pintoresca para o realizador madrileño, ver os percebeiros na Torre. Foron ao bar onde paran sempre, no bar do Tolín, eses bares de antes que tiñan a televisión enriba da porta para que non se vexan os partidos de fútbol dende fóra, e conforme entraron pola porta xa lles dixeron os compañeiros:

—Que ghupos saístes na televisión!

Diso se trata, este mundo ignoto, descoñecido, invisible, que saia pola televisión, que se divulgue, que se coñeza, e que triunfe a cultura, nunha palabra. Que é un monumento da humanidade, pois que non se ignore, que non se oculte, que non se minusvalore este patrimonio, esta eufonía dos nomes que veñen da tradición e que teñen que mirar cara ao futuro. Veña, vamos botar outro “Medre”:

—Medre a ruta do sabio percebeiro Milucho Mariñas!
—Medre! [público]
—Medre Milucho Mariñas!
—Medre! [público]
—Medre a ruta de Ulises Fingal!
—Medre! [público]

Mar do Orzán. Real Academia Galega. Arquivo

E agora, claro, como xa utilicei as vosas voces varias veces, quero acudir a elas para facer música deste outro talasónimo absolutamente marabilloso e misterioso —moi estudado por Iván Méndez, recoméndovos os seus traballos—: O Orzán. Aquí vemos unha foto antiga, a Torre, e aquí estaría, non se ve, a Pena da Vixía. *Orzán*, a palabra perfecta. Fronte á dobre articulación da linguaxe, unha identidade entre a forma e o fondo. Porque *Orzán* comeza cun *o* redondo, como é redonda a baía da Coruña, *oooo*; colle velocidade nese *r*, *ooooorr*; e, por

fin, como rachan as ondas, a palabra tamén racha: *Orzán!* Ese *z* fricativo, ese *a* aberto, e ese *n* que é pura espuma de mar. Veña, axudádeme. Anicámonos, vai:

—Un, dous, tres... Oooooooooooooooooorzán!

Hai que levantar os brazos!

—Oooooooooooooooooooooooooorzán!

Están chegando os salsieiros de Orzán a Punkivedra!

—Un, dous, tres... Oooooooooooooooooorzán!

E agora xa con melodía. As palabras de antes que se converten en música. Xa sabedes o que din os aborixes australianos: cada camiño é unha canción. Pois esta canción dos topónimos é grande, fecunda e cargada de futuro.

Orzán!

Orzán!

Porque sei que nacín da túa auga.

Porque sei, levo dentro o teu sal.

Porque sei que estarei na túa entraña,

móllome na túa palabra,

no teu nome,

Orzán.

Móllome na túa palabra,

no teu nome,

Orzán.

Porque tes toda a auga da infancia,
porta escura, negro trebón,
es o Alén onde agarda o misterio,
arde todo o universo
na luz do teu solpor.

Arde todo o universo
na luz do teu solpor.

Orzán!

Orzán!

Orzán!

Orzán!

Moitísimas grazas.

Medre o mar!